

Hasan DOĞAN*

İSTİKLÂL MARŞI'NA HİKMET NAZARIYLA BAKMAK / NÂBÎ EKOLÜ'NÜN SAFAHAT VE MEHMET ÂKİF ERSOY'DAKİ İZLERİ ÜZERİNE*

Özet: İnsanların duygu, düşünce ve hayal dünyalarına hitap eden edebî metinler bazen insanın ve toplumun ahlakî yönleriyle de ilgilenmiş bu doğrultuda yazılar kaleme alınmıştır. Klasik Türk Edebiyatında, özellikle şiir türünde, bu tür konuların işlendiği, insanın nasıl olması ve nasıl davranması gerektiği, insana görünenin arkasında asıl olanı ve doğruyu göstermek amacıyla kaleme alınan bu tür şiirlere '*Hikmetli şiir veya söyleyiş, Hikemî tarz, öğretici üslup*' gibi isimler verilmiştir.

Özellikle 17. yüzyılda Nâbî'nin bazı Fars şairlerinden etkilenecek bu söyleyiş biçimini Klasik Türk şiirine kazandırdığı kabul görülmektedir. Bu vesileyle ki bu üslup hareketi '*Nâbî Ekolü*' olarak da bilinmektedir.

Bu bildiride Nâbî Ekolü olarak da anılan Hikmetli söyleyişin, Divan şiiri geleneğine olan hayranlığı ile dikkatleri üzerine çeken Mehmet Âkif Ersoy ve Kurtuluş mücadelesinin manzum bir hikâyesi niteliğindeki İstiklâl Marşı üzerindeki etkilerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstiklâl Marşı, Mehmet Akif Ersoy, Nâbî, Hikemî Tarz.

TO LOOK THROUGH THE EYES OF WISDOM TO İSTİKLÂL MARŞI / NÂBÎ'S STYLE'S TRACES ON THE SAFAHAT AND MEHMET AKİF ERSOY

Abstract: People's feelings, thoughts and imagined worlds of literary texts that appeal to people sometimes and moral aspects of society interested in the articles were written in this direction. Classical Turkish Literature, especially poetry, kind, committed this kind of issues, how to be and how people should behave, and what is the real truth behind what appears to people in order to show this kind of written poems 'Wise poetry, or utterance, Hikemî style, learning style' are given names such as.

In the 17th century Nâbî's some Persian poet influenced by form of classical Turkish poetry gained in this utterance is accepted. Therefore, this stylistic movement 'Nabi School' is also known as.

In this paper, Wise singing, also known as Nabi School drew the attention of an admirer of the Divan poetry tradition and the liberation struggle of Mehmet Akif Ersoy and İstiklâl Marşı will be touched on the effects.

Key Words: İstiklâl Marşı, Mehmet Akif Ersoy, Nâbî, Hikemî style.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi; hasandogan143@gmail.com

* Bu çalışma, 12 - 13 Mart 2011 Tarihlerinde Bartın'da gerçekleştirilen, "*İstiklal Marşı'nın Kabulünün 90. Yılında Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı'na Genç Bakışlar*" isimli ulusal öğrenci kongresinde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

GİRİŞ

Edebî metinlerin sosyal fayda sağlayıp sağlamama konusu sürekli tartışıla gelmiştir. Bu tartışmalar bir yana dursun, geçmişten günümüze kalan edebi metinlerde gözlemlenen; edebi metinlerin insanların duygu, düşünce ve hayal dünyalarına hitap ettiği gibi yer yer insanlığın ahlaki yönüyle de, kullanılan edebi tür nispetinde, ilgili vesikalar olduğu görülmektedir. Söz konusu ahlâkî, eğitici konular eğer şiir türünde ele alınıyorsa didaktik ismi ile anılmaktadır. Modern edebiyatta didaktik diye isimlendirilen bu şiir türü Divan edebiyatında *hikemî şiir* olarak kayıtlara geçmiştir.

Hikemî şiirde “düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme” (Demirel, 2009: 259) esası vardır. İlk olarak İran edebiyatında ortaya çıkan bu söyleyişin Türk edebiyatındaki en büyük temsilcisi 17. yüzyıl şairlerinden olan Nâbî olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayıdır ki hikemî tarz; edebiyat tarihlerimizde *Nâbî Ekolü*, *Nâbî Tarzı* olarak da isimlendirilmektedir (bk. Mengi, 1987). Şiirin daha çok anlam boyutuyla ilgilenen bu tarz şiirlerde temel düşünce hikmettir. Hikmet düşüncesiyle, varlığı anlama ve anlamlandırma, okuyucuya doğru yolu gösterme, mesaj verme, şiirde duygudan ziyade düşünceye yer verme gibi kavramlar amaçlanmıştır. Bu bakımdan Hikemî şiir, tasavvuf ile de ilişkilendirilebilir.

Bu bildiride hikmet düşüncesine dayalı olan ve Hikemî şiir veya tarz, Nâbî Ekolü veya tarzı olarak bilinen söyleyiş biçiminin İstiklâl Marşı'na ve Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerine yansımaları, hikemî şiirler söyleyen bazı Divan şairleri ve de özellikle Nâbî ile karşılaştırmalar yapılarak incelenecektir.

1. SAFAHAT'TA HİKEMÎ TARZIN İZLERİ

Safahat, Mehmet Akif henüz hayatta iken onun tashihinden geçerek yayınlamış yedi ayrı şiir kitabının toplu adıdır. Akif'in sanatını, kişiliğini, kendi tarz ve üslûbunu yansıtan Safahat'taki şiirlerinde de İstiklâl Marşı'nda olduğu gibi yer yer didaktik özellikler bulmak mümkündür. Bildirimizin bu bölümünde Akif'in Safahat isimli şiir kitabındaki hikemî söyleyişler ele alınacaktır.

Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var?

Safahat'ın ilk kitabında yer alan Tevhîd yâhud Feryâd isimli şiir Allah'ın bazı sıfatlarının zikredildiği bir yakarış şiiridir. Bu şiirdeki bazı mazmunlar, söyleyişler ile Nâbî'nin Divan'ında yer alan bazı şiirlerdeki söyleyişler birbirinin kopyası gibidir. Akif, Allah'ın dünyayı ve insanı yaratmasına gösterdiği sebep ile Nâbî'nin bu hilkate gösterdiği sebep hemen hemen aynıdır:

“Maksûd bu hilkatten eğer ma'rifetinse;
Varmış mı o müdhiş görünen gâyete kimse?
Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?
Bir sahne ki milyarla oyun var üzerinde!” (Ersoy, 1994: 44)

Nâbî'nin bu mısralardaki anlatıma yakın anlamdaki beyti ise şöyledir:

“Nakş göstermek için hâme-i sun'-ı Üstâd
Oldu saykal-zede bu nüh-varak-ı kevn ü fesâd” (Mengi, 1987: 4)

Görüldüğü gibi her iki şair de dünyanın ve insanın yaratılış sebebinin, Allah'ın kendi gücünü, kudretini gerçekleştirme, gösterme ve bilinme isteği olduğunu aktarmaktadır.

İki şairin Allah'ın sıfatlarını sıralarken de benzer şeyler söyledikleri görünür. Nitekim Akif ve Nâbî, Allah'ın yaratma sanatındaki maharetini, yoktan var etme gücünü, dünyayı intizamlı bir şekilde yaratma kudretini, birbirinin kopyası gibi görünen şu iki şekilde aktarmışlardır:

Akif;

“Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samediyet.
İbdâ-ı bediîn -ki cihanlarla bedâyi'
Meydâna getirmiş- bize ey Hâlik-i Mübdi',
Mübhem nasıl olmaz ki? Adem'den değil isbât,
Bir zerre-i mevcûdu yok etmek bile heyhât,
Kâbil olamaz çıksa da bin dest-i muharrib.
Yâ Rab, bu nasıl âlem-i lebrîz-i garâib!
Serhadd-i ezel bed'-i hudûd-i melekûtun,
Pehnâ-yı ebed gâye-i sahn-ı ceberûtun.” (Ersoy, 1994: 44)

Nâbî;

“Zihî Mübdi' ki bî-reng-i 'amâdan eylemiş tasvîr
Hezâran çihre-i rengîn hezârân dîde-i bînâ

Zihî Hâlik ki kem-ter nutfe-i nâ-çîzden itmiş
Kıbâb-ı bârgâh-ı çarha sığmaz kimseler peydâ

Zihî Bârî ki hikmet-hâne-i sun'ında halk eyler
Hezârân dilber-i mevzûn hezârân duhter-i hasnâ

Zihî Sânî' ki eyler berg-i tut u kirm-i bed-bûdan
Libâs-ı iftihâr-ı şehriyârân atlas u dîbâ” Nâbî, K.1/11-17.¹

Öte yandan beşeri iradeyi inkâr eden bir mezheb olarak bilinen 'Cebriyye' mezhebine (Devellioğlu, 2007: 128) her iki şair de karşı çıkararak Kaderiyyeci² bir tutum sergileyerek kişinin vicdanına karşı sorumlu olduğunu belirtmeye çalışırlar:

“Zâlimde teaddîye meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı?
Câhil neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?

¹ Bu numaralandırmada şu yayın esas alınmıştır: Bilkan, 1997.

² “Kaderiye: “İnsan, yaptıklarının yaratıcısıdır” itikadında bulunan, kaderi inkar eden mezheb zümresi.” (Devellioğlu, 2007: 478)

Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var?" (Ersoy, 1994:4)

Nâbî'nin bu söyleyişe benzer mısraları ise şöyledir:

"Kimsenin medhali yok kendi san'ümdendir
İtdüğüm cürm ü hatâ kendü elümden feryâd
İ'tikâdumda günâh eylemeden bed-terdür
Hem idüp cürmü hem itmek nazarında feryâd" (Mengi, 1987:

66)

Örneklerde görüldüğü gibi her iki şiirde de benzer söyleyişler yer almaktadır. Hikemî şiirin gayelerinden olan; insanın gönlüne, kalbine Allah sevgisini, korkusunu yerleştirme ve insana Allah'ı ve dünyaya geliştiki maksadını hatırlatmak gibi kavramlar her iki şiire de aksetmiştir.

Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek...

Mehmet Akif, idealindeki dünyanın gençliğine, "Asım" ismi nezdinde birtakım nasihatler vermiştir. Bu nasihatlerde bir gencin nasıl olması gerektiği, hangi özelliklere sahip olması gerektiği gibi hususlara değinmiştir. Nâbî ise aynı konulara oğlu Ebu'l-Hayr için kaleme aldığı Hayriyye isimli eserinde değinir. Her iki şairden alınan ve söz söyleme ile ilgili aşağıdaki mısralarda benzer hususlara değinildiği görülmektedir:

"İhtiyar amcanı dinler misin, oğlum, Nevruz?
Ne büyük söyle, ne çok söyle; yiğit işde gerek.
Lâfi bol, karnı geniş soyları taklîd etme;
Sözü sağlam, özü sağlam adam ol, ırkına çek." (Ersoy,

1994:1010)

Akif'in yine söz ile ilgili bir başka şiiri de şöyledir:

"Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim
İnan ki ne demişsem görüp de söylemişim
Şudur benim dünyada en çok sevdiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek"

Görüldüğü gibi her iki şiirde de konuşma, söz söyle ile ilgili nasihatler yer almıştır. İlk şiirde Nevruz ismi nezdinde nasihatler verilirken ikinci şiirde de kendi üzerinden bütün insanlara hakikati, gerçeği söylemenin amaç edinilmesi mesajı verilmektedir. Nâbî ise bu konudaki düşüncelerini şu şekilde şiirleştirmiştir:

"Teveccüh etmez idim şi're Nâbiyâ bu kadar
Beyân-ı sırr-ı hikem olmayaydı mazmûnu" (Diriöz, 1994:372)

Bir başka beyitinde ise;

"Sühân-ı bî-hudeden hoş gelir âvâz-ı horûs
Bâri ma'nâsını bilmezse de hengâmı bilür" (Diriöz, 1994:373)

Şeklinde zamana ve mekâna uygun konuşmanın (muktezây-ı hâl) önemi vurgulanmıştır.

Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri...

Akif, insanın öldükten sonra dünyada, onu hatırlatacak bir eser bırakmasını öğütler. Zira kişi eseri, eşek semeri ile anılır:

“Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri;
Bir eşek göçtü mü, ondan nihâyet: Semeri.
Atalar böyle buyurmuş diye, binlerce alın,
Ne tehâlûkle döker, döktüğü bîçâre teri!
(...)

Dün, beyinlerde kıyâmet koparan “hikmet”i al,
Bugünün zevkine sor: Beş para etmez ciğeri!
Gündüzün, başların üstünde gezen “şaheser”in,
Gece, şâyed, arasan, mezbeledir belki yeri!” (Ersoy, 1994:990)

Benzer bir söyleyiş Nâbi Divan’ında karşımıza çıkmaktadır. Nâbi, kişinin onu hatırlatacak bir darb-ı mesel, söz dolaylı olarak bir eser bırakması gerektiğini vurgular:

“Sözde darbulmesel îrâdına söz yok ammâ
Söz odur ‘âleme senden kala bir darb-ı mesel” (Diriöz, 1994:372)

2. İSTİKLAL MARŞI'NDA HİKMET UFUKLARI

Türk istiklal mücadelesinin manzum bir hikâyesi ve Türk milletinin “ümit ve cesaret şiiri” (Bilgin, 2009: 23) olarak nitelendirebileceğimiz İstiklal Marşı'nda ilk mısradan başlamak suretiyle hemen hemen her mısrasında bir mesaj, bir telkin ve bir hikmet sezilmektedir.

İstiklal Marşı'nın iktiza ettiği konular ve anlatımda kullanılan üslup bakımından Divan edebiyatındaki Hikemî tarz ile benzer kullanımların olduğu görülmektedir. Zira daha önce de beyan edildiği gibi hikmete dayalı bu söyleyişte mesaj, telkin esastır.

Hakkıdır Hakk'a tapan, milletimin İstiklal

Marşın ilk iki kıt'asında bayrağa bir sesleniş görülmektedir. Bu nidâda bayrağa korkmaması gerektiği zira yurdun üstündeki en son ocak tütene dek şafaklardaki al sancağın korkusuzca yüzebileceği, dalgalanabileceği bundan dolayı çehresini çatmaması, celâlli durmaması aksi takdirde dökülen kanların helâl olmayacağı aktarılmıştır. İkinci kıt'anın son mısrasında ise Hakk'a (Allah'a) tapan bir millet için istiklâl hak olduğu söylenmiştir.

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...

İstiklal Marşı'nın beşinci kıt'asında vatani koruma mesajı şu şekilde iletilmektedir:

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma, sakın.
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Marşın bu dörtlüğünde yapılan akınlara karşı konulması, bu akınlara sabredilmesi anlatılırken, kayıtsız bir kader inancı da ortaya konularak;

Hakk'ın vaat ettiği günlerin elbet geleceği ve bu günün kim bilir belki de yarın olduğu aktarılmıştır. Kader inancını telkin eden bu mısralarda adeta bir hikmet havası teneffüs edilmektedir. Ortaya konulan kader inancının Nâbî'nin aşağıda verilen beytiyle iktiza ettiği anlam neredeyse aynıdır:

“Rahm-ı mâderde iden rızkımı ta'yîn Hak iken
Rızk ümîdiyle fûrû-mâyelere yâr olamam” (Mengi, 1987: 4)

Sen şehit oğlusun incitme yazıktır atanı...

Hikemi tarz şiirin Türk edebiyatındaki önemli temsilcilerinden sayılan Sünbülzâde Vehbî'nin oğlu için yazdığı Lütfiyye isimli eserde ataya saygının önemi;

“Peder ü mâdere eyle ta'zîm
Ya'ni ifrâtle eyle terkîm
Öf deme başına ursa farazâ
Dâ'imâ eyleyegör celb-i rızâ” (Kırkkılıç, 2009: 414)

şeklinde anlatılırken İstiklâl Marşı'mızın altıncı dördlüğünde de benzer bir söyleyiş vardır. Dördlükte, basılan yerlerin toprak diyerek geçilmemesi gerektiği, bu topraklar uğruna ataların kanlar döktüğü, bu yüzden uğruna nice şehitler verilen bu vatanın kimselere verilmemesi gerektiği;

Bastiğın yerleri toprak diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.

şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi, bu dördlük de dâhilinde hikmetler barındırmaktadır: Vatanın korunması ve geçmişe saygı. Bu noktada verilen iki örnek arasındaki farka da dikkat çekmek gerekmektedir. Öyle ki, Vehbî'nin örneğinde anne babaya hürmet vurgulanırken; İstiklâl Marşı'ndan alıntılanan örnekte ise vatana saygı vurgulanmaktadır.

Şu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli; Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli...

İstiklal Savaşı'nın kazanılmasında, maddî mücadelenin yanı sıra manevî çaba da önemli bir paya sahiptir ve herkes tarafından kabul edilen bir durumdur. Zira din; insanların birlik ve beraberliklerini güçlendiren unsurlardandır. Bu durumu gözden kaçırmaya M. Akif, Türk milleti için kaleme aldığı İstiklâl Marşı'nın sekizinci kıt'asında; “Tanrı'ya seslenerek yine dinî sembollerden olan ezan seslerinin kesilmemesi için yakarıшта bulunur.” (Bilgin, 2009: 26):

Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin ma'bedimin göğsüne nâ-mahrem eli;
Şu ezanlar –ki şehâdetleri dinin temeli–
Edebî yurdumun üstünde benim inlemeli.

Hikemî tarzın Türk edebiyatındaki en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr için kaleme yazdığı Hayriyye isimli eserde de şehadet ile ilgili yukarıdaki kullanıma benzer bir kullanım bulunmaktadır:

“İt şehâdet olasin ehl-i şühûd
Tâ ki meshûdun ola bûd u nâ-bûd” (Atik, 2009: 425)

Fıskırır rûh-ı mücerred gibi yerden na'sım...

İstiklâl Marşı'mızın yukarıda verdiğimiz dörtlüğünde Allah'a bir yakarışın yapıldığını söylemiştik. Marşın bir sonraki dörtlüğünde de bu yakarışın kabul edilmesi ile nasıl bir değişimin yaşanacağını resmi yapılmıştır adeta. Dörtlükte, eğer vatan kurtulursa ve ibadethanelere zarar gelmez ise rahatlık içerisinde ve büyük bir coşku ile ibadet edileceği ve bu sayede manevi bir yükselişin yaşanacağı aktarılmaktadır. Bu kıt'adaki mesaj ise vecd ile yapılan secdelerin kat ettireceği derecelerdir:

O zaman vecd ile secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fıskırır ruh-u mücerred gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

SONUÇ

Mehmet Akif'in Safahat isimli kitabından ve tüm Türk milletine armağan ettiği İstiklâl Marşı'ndan alıntılarda da görüldüğü gibi; merhum Akif, irade beyanını hikmet nazarıyla şiirlerine aktarmıştır. Sadece şekil itibariyle değil mana itibariyle de duygularını ifade etmiş; yer yer toplumsal sorunlara, yer yer âleminin o günkü durumuna, yer yer de tarihin tozlu raflarına dokunarak, hiçbir şeyin tesadüflerle değil, bilakis her şeyin tevafuklarla neticelendiğini belirtmiştir. Tüm bu kanılara ulaşırken, gözlerinin önüne inen gaflet perdesini parçalamış, ruhun pişirdiği camları kalbin dövdüğü demirden meydana gelen çerçeveye rapteyleyerek 'hikmet' adını verdiğimiz gözlüğü takmıştır. Bu yönüyle gerek edebiyat sahasında gerek manevi sahada müstesna şahsiyetler arasına girebilmiştir. Edebiyat yatağındaki maddesinin yani şiirlerinin, su gibi akıcı olması bir yana, bu zenzem kıvamındaki eserlerin muhtevasını anlamak için merhumun taktığı "hikmet" gözlüğünü okuyucuların da takması elzemdir. İstifade ona nispetle artacaktır. Akif, aklının fişini ruhuna takarak hikmetli şeyler söylerken, hilkatindeki şairlik fişini de geleneğe³ takarak "mâzinin hâldeki izleri"ni (Akalın, 2003: 38) büyük bir beceriyle sürdürmüştür.

Bildiride hikemî tarz ile şiirler söyleyen ve özellikle hikemî tarzın Türk edebiyatındaki en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Nâbi ile karşılaştırmalar yapılarak, Mehmet Akif'in hikmet cephesi öne çıkarılmış ve sonuç itibariyle; Akif'in, *hikemî tarzın modern bir şairi* olduğu kanısına varılmıştır. Bu çalışma ile bu iki şair (Nâbi ile Mehmet Akif) arasındaki müşterek konu ve temaları konu edinen yeni çalışmalara öncülük yapma amaçlanmıştır. Zira bizim bazı tespitlerimize göre Akif'in "Âsım"; Nâbi'nin ise "Ebu'l-Hayr" nezdinde, bütün insanlığa ortak mesajlar verdiği görülmüştür.

³ Gelenek burada Divan şiiri geleneği anlamında kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın, N. (2003), *Şairin Eldivenleri*, Meneviş yay., Ankara.
- Atik, Hikmet (2009), “Nâbî'nin Hayriyye'sinde İslam Esasları”, *Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri(13 – 15 Kasım 2009, Şanlıurfa)*, Editör: Ali Bakkal, Sembol Ofset, Şanlıurfa, ss. 424 – 430.
- Bilgin, A. (2009), “İstiklal Marşı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *İ.Ü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXXVII, 2009, ss. 22 – 34.
- Bilkan, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divanı*, 2 C., MEB Yay., İstanbul.
- Demirel, Ş. (2009), “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup – Sebk-i Hindî – Hikemî Tarz – Mahallileşme”, *Turkish Studies*, Volume 4 / 2, Winter 2009, ss. 246 – 273.
- Devellioğlu, F. (2007), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Diriöz, M. (1994), *Nâbî Divânı*, Fey Vakfı yay., İstanbul.
- Ersoy, M. Akif (1994), *Safahat*, c. 1 – 2, Haz.: Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, vd., Feza Gazetecilik yay., İstanbul.
- Kırkkılıç, H. Ahmet (2009), “Oğullara Öğütler Nabi'nin Hayriyesi ve Sümbülzade Vehbi'nin Lütfiyesi”, *Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri(13 – 15 Kasım 2009, Şanlıurfa)*, Editör: Ali Bakkal, Sembol Ofset, Şanlıurfa – 2009, ss. 396 – 423.
- Mengi, M. (1987), *Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM yay., Ankara.